

**תפקידו של הנרטיב במיצוב קבוצה בתוך מרחב שיח התקשורת הציבורי:
ניתוח מקרה של מאבק לוחמי השייטת ומאבק הדייגים בפרשת הקישון**
אלה בן-עטר¹ וסמדר בן-אשר

תקציר

המחקר בחן נרטיבים של שתי קבוצות חברתיות בישראל, כפי שהן מוצגות בשיח הציבורי באמצעות התקשורת. מקרה הבוחן שנחקר מכונה "פרשת הקישון" – מאבקם של לוחמי השייטת ודייגי הקישון לקבל הכרה חברתית-משפטית שהתחלואה הגבוהה בקרבם מקורה במגע עם מי הקישון המזוהמים. מאבקם של הלוחמים הובלט בתקשורת, ואילו מאבקם המשפטי של הדייגים כמעט שלא קיבל ביטוי במרחב השיח התקשורתי-ציבורי. מניתוח של ראיונות עומק עם חברי שתי הקבוצות, כתבות בתקשורת ופרוטוקולים של עדויות ומסמכים, עולה שהנרטיב הלאומי שהציגו הלוחמים יצר ברית בינם ובין התקשורת, שכן היא הזדהתה עמו ועל כן תמכה במאבק. אבל הדייגים התקשו לחבר את מאבקם למרכיב הציוני ההיסטורי או לנרטיב הלאומי, ועל כן הוצגו בתקשורת כקבוצת שוליים חברתית ממעמד חברתי-כלכלי נמוך, חסרי כישורים של ביטוי עצמי ונעדרי הנהגה, ומאבקם הוצג כסכסוך עם המפעלים המזוהמים וכחסר משמעות ציבורית. הדיון בממצאים מעלה שאלות הקשורות לתפקידה המוסרי והחברתי של התקשורת ולהשפעתה האפשרית על קיטוב ועל שסעים הקיימים היום בין קבוצות שוליים לקבוצות אליטה בישראל.

מילות מפתח: נרטיב, תקשורת, בולטות והדרה, לוחמי השייטת, דייגי הקישון, פרשת הקישון

מבוא

שאלת הבולטות וההדרה של קבוצות בישראל היא שאלה חשובה במדינה דמוקרטית ליברלית, שאחד מיסודותיה המוצהרים הוא הזכות לשוויון בין אזרחיה. יכולתם של חברי קבוצות שונות להכיר ולראות את חברי הקבוצות האחרות ואת מצוקותיהם, ויכולתה של התקשורת להבנות מציאות שבה קבוצות שוליים יכולות להיות חלק מן השיח החברתי, הן מטרות ראויות בדרך לבנייתה של חברה צודקת.

האומנם מתקיים צדק ושוויון בין האזרחים בחברה הישראלית? שתי הקבוצות הנבחות במאמר זה – לוחמי השייטת² שצללו בקישון ודייגי הקישון – נפגעו מאותם מים שאליהם שפכו המפעלים הפטרוכימיים במפרץ חיפה חומרים רעילים ומסרטנים. האם ייתכן שבגלוי וכמעט במוצהר התקשורת הישראלית מעדיפה קבוצה חברתית אחת (לוחמי השייטת) על פני קבוצה חברתית אחרת (הדייגים) במצב שבו שתי הקבוצות נפגעו מאותו גורם ובאופן דומה?

תופעת ההדרה והבולטות של קבוצות בחברה יכולה להיבחן מכמה נקודות מבט. מאמר זה מנסה לשפוך אור על תפקידו של הנרטיב הקבוצתי, כפי שמספרים אותו חברי הקבוצה במיצובה של הקבוצה במרחב השיח הציבורי בתיווכה של התקשורת. בעשור האחרון הנרטיב האישי והקבוצתי משמש כר נרחב למחקר (Rimmon-Kenan, 2006). חברי הקבוצה מספרים את הנרטיבים כטקסים של זהות, וכך הם מחברים את הנרטיב האישי עם הנרטיב הקבוצתי. הנרטיבים האישיים והנרטיבים הקבוצתיים נפגשים במרחב הציבורי, ובו גם נפגשות קבוצות שונות ומציגות את זהותן בהשוואה לקבוצות אחרות, לעתים מתוך עימות והתנגשות. אחת מזירות התיווך

וההתנגשות בין הקבוצות החברתיות הוא השיח בתקשורת, ואגב כך התקשורת עצמה נעשית שחקן מתערב ומשפיע.

רקע תאורטי

התקשורת היא אחד מסוכני הסוציאליזציה שבאמצעותם קבוצות דומיננטיות מנסות להנחיל את ערכי התרבות השלטת ואת הנורמות המקובלות בה לכלל החברה ולהציג דימויים של קבוצות חברתיות בהתאם ליחסן למרכז החברתי (פירסט ואברהם, 2004). כיחידים, התקשורת מאפשרת לנו להבין את מקומו החברתי אל מול הדמויות והדימויים המוצגים בה, ובאמצעותם להזדהות עם הערכים החברתיים שהם מגלמים. גם תפיסות כלפי עצמנו וכלפי הקבוצות שאנו חברים בהן מושפעות מייצוגים בתקשורת ומתפיסותינו בדבר השפעתם החברתית (Tsfati & Cohen, 2003). מדינת ישראל אימצה מיום היווסדה מסורת רפובליקנית, והתקשורת בה מבליטה באהדה את האליטות החברתיות או את הקבוצות והיחידים התורמים לטוב המשותף. אמצעי התקשורת משמשים כמנהליה וככהנייה של הדת האזרחית בישראל, והם שמחליטים על הענקת יוקרה לקבוצה אחת, המפחיתה מיד את יוקרתן של קבוצות אחרות. הקטגוריות המאפיינות כל שיח בתקשורת ההמונים מיועדות אפוא לגייס את דעת הקהל לטובת צד כלשהו שמעוניין בהכשר בהווה על סמך פועלו בעבר (ידגר, 2003; לבל, 2007).

מתוך תאוריה זו אפשר לשער שלוחמי השייטת נתפסים כמי שתרמו לטוב המשותף בהיותם קבוצת אליטה שלקחה עליה את תפקיד ההגנה על המולדת, ואילו הדייגים הם קבוצה שפועלת לפרנסתה ולביתה ואינה תורמת לטובת הכלל. יתרה מזאת, לאחרונה הם אף מואשמים בפגיעה אקולוגית, שכן דיג המכמרות נחשב דיג שהורס את התשתית של המבנה הביולוגי והזואולוגי של קרקעית הים (עינב, 2008).

קורנהאוזר (1980) משווה בין שני התאורטיקנים מילס וריזמן, המתארים כיצד מחולק הכוח בין מגזרים עיקריים בחברה האמריקנית. מילס (1958, בתוך קורנהאוזר, 1980) טען שהחברה בנויה ממדרג של שלוש קבוצות: בדרג העליון קבוצת כוח המורכבת מראשי הממשל, מקציני הצבא וממנהלי הקואופרציות, בדרג הביניים קבוצות האינטרסים, ובדרג התחתון – ההמון חסר הישע. לטענתו, האליטה השלטת מתבססת על ריבוי זיקות גומלין בנקודות מפגש שבין המוסדות המדיניים לצבא, והכוח אינו רק בבואה של האינטרסים אלא גם פונקציה של אפשרות בעלי האינטרסים להתאגד. ריזמן (1956, בתוך קורנהאוזר, שם) חילק את החברה לשני דרגים בלבד: העליון – קבוצות אינטרס מאורגנות, והתחתון – קבוצות בלתי מאורגנות. לטענתו, אמצעי התקשורת מטעים את הציבור כשהם לכאורה עוסקים בנושאים הציבוריים, אך לאמתו של דבר הציבור אינו נחשף לכוח של קבוצות האליטה השולטות בתקשורת. הדייגים ולוחמי השייטת שייכים על פי הגדרות אלו כל אחד לקבוצה אחרת במדרג הכוח. המאמר הנוכחי ינסה לבחון את הביטוי לכך בנרטיב של חברי הקבוצות. המושגים התאורטיים הבולטים שיעמדו במרכז המאמר הם הדרה חברתית, בולטות ונרטיב קבוצתי.

הדרה חברתית (social exclusive) – מושג מתחום הסוציולוגיה, המתאר קבוצות חברתיות הנדחקות לשוליים ומנועות מלהשתתף באחדים מתחומי החיים וליהנות מכל מה שבהישג ידן של הקבוצות המבוססות בחברה. בהקשר של התקשורת הדרה היא הרחקה של קבוצה מהמרחב הציבורי ההגמוני והפיכתה לקבוצה "שקופה".

בולטות חברתית (נראות, visibility) – העדפה שיטתית של קבוצה בחברה בזכות הרכיבים הנורמטיביים העומדים ביסוד הקונסנזוס החברתי המיוחסים לה. הבולטות בתקשורת מתבטאת באזכור שיטתי ונרחב של הקבוצה ובהגברת הנראות והנוכחות שלה מתוך הבניה של המציאות, המעידה על מקומה המרכזי בחברה (ליבס, קמה וטלמון, 2003).

אף שקבוצות מהמרכז הפוליטי, הכלכלי והחברתי מובלטות בתקשורת מעצם היותן מחוברות למוקדי הכוח, קיימות קבוצות אחרות, שמודרות מהתקשורת ולעתים הן כאילו שקופות. הדרה (exclusion) משמעותה הרחקה מן המרחב הציבורי של קבוצות חברתיות שאינן חלק מההגמוניה האידאולוגית (שם). אמצעי התקשורת מדירים את החלשים בדרכים מגוונות, אבל כאשר עניינן של קבוצות אלה מתואר בה, הוא נעשה בדרך כלל באמצעות דימויים סטראוטיפיים. עם זאת נמצא שצרכן התקשורת החלש מעדיף לראות שיקוף סטראוטיפי של עצמו מלהיווכח שלקיומו עלי אדמות אין אזכור במרחב הציבורי. הצוהר שהתקשורת פותחת אל העולם הוא אפוא המנגנון המתקף את קיומו של המיעוט (ישובי, 2001), והדרתן של דעות מסוימות מהתקשורת הלאומית מובילה לשלילת הלגיטימציה שלהן.

נרטיב הוא הסיפור שאדם או קבוצה מספרים באמצעותו על חייהם אגב גילום המשמעויות החשובות להם בפרספקטיבה חברתית ותרבותית. במילים אחרות, הנרטיב הוא פעולה אנושית של סיפור המתקיימת בכל התרבויות, ומטרתו ליצור משמעות למעשים ולמאורעות שהובילו לתוצאה כלשהי בחיים. האסטרטגיות של הדרך שבה "מאורגן" העולם נלמדות בגיל צעיר ומשמשות את האנשים לאורך חייהם בבניית הסיפור הנרטיבי (Carter, 1993). יצירת המשמעות יכולה להופיע כניסיון ליצור קשר לוגי ופורמלי בין מצבים וגם כניסיון לאגד כמה פריטי מידע כדי ליצור סדר או מעין שלמות (אלבז-לוביש, 2001). ווידרשייבן מתאר את פעולת הסיפור הנרטיבי כך: "אנשים זוכרים, מצפים, מקווים, נואשים, מאמינים, מטילים ספק, מתכננים, עורכים, בונים, לומדים, שונאים ואוהבים באמצעות נרטיבים" (אצל שקדי, 2003: 35).

המשותף לכל הנרטיבים הוא קיומם של רצפים שבהם המאורעות מאורגנים ומחברים זה לזה על ידי יצירת בסיס אחיד משותף (תובל-משיח וספקטור-מרזל, 2010), ברונר (Bruner, 1991) מונה עשרה מאפיינים של הנרטיב, והעשירי שבהם הוא איסוף המאורעות השונים כאילו היו אבני דרך המשתלבות זו בזו ויוצרות דרך אחת משותפת באמצעות קו רציף ההופך אותן למכלול (גשטלט) שיש לו היגיון פנימי ומשמעות מעבר לכל אחד מן הסיפורים בנפרד.

בסקירתה של ספקטור-מרזל (2010) היא כותבת שבשנים האחרונות נעשה המושג "נרטיב" כה פופולרי, עד שנדמה שכמעט כל דבר הוא נרטיב. סמית וספרקס (אצל ספקטור-מרזל, שם) מגדירים נרטיב סוגה מורכבת הכוללת פואנטה, דמויות ועלילה המסופרים ברצף לאורך זמן ומרחב כדי לספק הסבר או תוצאה כוללים. הסיפור הנרטיבי מעצב את התודעה העצמית ומבטא את הזדהותו של האדם עם החברה שהוא שייך לה. נרטיב הוא תמיד תיאור סובייקטיבי, והוא משקף את התודעה העצמית של קולקטיב ואת זהותו. כיוון שהזהות הקולקטיבית היא זהות מדומיינת, היא הופכת לזהות ממשית הודות ליכולת להטמיע אותה בדמיון ובדימוי העצמי של חברי הקבוצה ולהחיל אותה על סיפורי העבר, על מקומות, על דמויות ועל סמלים משותפים.

לכל קבוצה חברתית יש אפוא נרטיב משלה, והנרטיב המשותף לקבוצות הוא הנרטיב הלאומי – סיפור שקולקטיב מספר על עצמו. הוא מכיל את הגדרת הזהות הקיבוצית ומסביר את מאפייניו הייחודיים של הלאום לעומת קהילות אחרות (ידגר, 2004). נרטיבים לאומיים מסופרים הן

באמצעות התקשורת הן באמצעות חברי הקבוצה המספרים אותם בעצמם. אחד המרכיבים החשובים בנרטיב לאומי הוא השמירה עליו ועל חוסנו אל מול אירועי מציאות המאיימים לערער אותו, למשל מיתוס מצדה, המתואר כגבורה של לוחמים שהעדיפו להרוג את עצמם ולא ליפול בשבי, או הכותל, שמלבד היותו המקום הקדוש בישראל נוסף לו הסיפור ההיסטורי של גבורת הלחימה של חיילי צה"ל בשחרור ירושלים. בתודעת דורות של חיילים קיבל מקום זה משמעות כמקום ההשבעה ליחידה שהם נמצאו ראויים לשרת בה.

המחקר האתנוגרפי, האוסף את הנרטיבים באמצעות ראיונות, הוא תהליך שבו החוקר לומד על האנשים ועל התנהגותם מנקודת מבטם שלהם. ההנחה היא שהסיפורים שהמרואיינים מביאים כוללים מלבד השפה ותיאור המעשים גם את הסמלים ואת הידע הסמוי שהוא הבסיס לפרשנות חוויותיהם (Geertz, 1973). ה"סיפורים" שהמרואיינים מספרים במקרה הבוחן אינם סיכומים של חייהם בכלל או של פרשת הקישון בפרט אלא פרשנותם שלהם לאירועים אלו, מעין השקפה מעשית סלקטיבית הנותנת משמעות לצער, לכאב, לקיפוח וגם לאופן שבו הם עצמם התנהלו בהתרחשויות שעליהן הם מספרים.

שאלת המחקר עוסקת בקשר בין הנרטיב של הקבוצה (הלוחמים או הדייגים) ובין המקום שהיא תופסת בתקשורת, ומתוך כך הבלטתה או הדרתה של הקבוצה בשיח החברתי.

מהלך המחקר ומטרותו

המחקר בוצע על פי הפרדיגמה הפנומנולוגית-קונסטרוקטיביסטית, הרואה בעולם האנושי ריבוי של מציאויות סובייקטיביות תלויות-פרשנות (Shkedi, 2005). מטרת המחקר הייתה להבין לעומק אירועים ותהליכים באופן שבו האנשים המעורבים באירוע הנחקר חווים ומפרשים אותם, ועל כן הוא התבסס על ראיונות עם אנשי מפתח בפרשיות האמורות. הראיונות האישיים נערכו בשיטת המדגם המכוון (purposive sample) (Patton, 2002).

במחקר שימשו ראיונות עומק (in-depth interviews), שהם פרקטיקה רחבת-טווח לקבלת מידע ממקור ראשון על חוויות המרואיינים ועל המשמעות שהם מעניקים לנושאים העולים בריאיון. הריאיון מספק נגישות להקשרים התרבותיים של התנהגות האנשים ודרך להבין את משמעות התנהגותם (שקדי, 2003).

מאבק הלוחמים מובא במחקר מעיניו של מנהיג הקבוצה, שהוביל את חשיפת הפרשה בתקשורת ואת תביעת הלוחמים נגד משרד הביטחון שהתבררה בוועדת שמגר³. עוד שימשו עדויות המופיעות בפרוטוקולים של הוועדה, שהועמדו לרשות הציבור באמצעות אתר האינטרנט של אוניברסיטת תל אביב, ובו כונס כל החומר הפומבי שנשמע בוועדה.

מקבוצת הדייגים רואיינו כמה נציגים: ראש איגוד הדייגים בעבר, דמות בולטת בהתארגנות הדייגים לתביעה נגד המפעלים הפטרוכימיים; דייג מכמורת בקישון, איש ימינו של ראש איגוד הדייגים היום; קברניט של ספינת מכמורת, שלימים נהיה למומחה בעל שם בין-לאומי בחקר ימי ובעל תפקיד חשוב באו"ם – יועץ בתחום הדיג והאקולוגיה הימית; אלמנתו של דייג בקישון שנפטר מסרטן. ראיונות טלפוניים נערכו עם עורך הדין המייצג את הדייגים בתביעתם ועם מנכ"ל עמותת "צלול", הפועלת למיגור הזיהום בקישון. עוד התקבל מידע ממומחה בעל שם עולמי באפידמיולוגיה, שהעיד במשפט הדייגים 17 פעמים והיה מעורב בניתוח מחודש של הדוחות הסטטיסטיים שעל פיהם הכריעה ועדת שמגר בעניין לוחמי השייטת.

ראיונות העומק שנערכו עם נציגי שתי הקבוצות מאפשרים לקבל מבט רחב על האופן שבו הלוחמים והדייגים מתבוננים בפרשה. מראיונות העומק עלו הנרטיבים הבולטים של כל קבוצה בנפרד. נרטיבים אלו נבדקו על ידי בחינת שלוש תמות עיקריות:

- א. נרטיב הקבוצה כפי שמספרים אותו חבריה.
- ב. נרטיב הקבוצה ואופן הצגתו בתקשורת – כלי התקשורת כשחקן מעורב ומתערב בייצוג הנרטיבים של הקבוצות.
- ג. נרטיבים וריבוד חברתי.

ניתוח הממצאים מכל החומרים שנאספו בשלבי המחקר אפשר אינטגרציה עומק הבוחנת את יחסי הגומלין בין כל החומרים שהתקבלו.

סוגיות אתיות

לאורך כל שלבי המחקר עלו סוגיות אתיות חשובות הנוגעות לשימוש מחקרי בחומרים האישיים שבראיונות. המשתתפים במחקר עודכנו בדבר מטרת המחקר והשימוש בחומרים שנאספו. אמנם המרואיינים חשפו חוויה סובייקטיבית, אולם הם ידעו שהמטרה היא לבדוק מציאות חברתית ולא לפגוע בפרטיותם שלהם. כל הראיונות הוקלטו בידעיה ובהסכמה של המרואיינים.

עוד סוגיה אתית שעלתה לאורך כל המחקר הייתה המעורבות המשפחתית האישית של החוקרת המראיינת (אלה בן-עטר) בפרשה. עמדנו בפני התלבטות מתודולוגית אתית הקשורה לפרדיגמה הפוזיטיביסטית: מצד אחד ביקשנו לקבל את הסיפור הנרטיבי "באופן נקי" ולשמור על אובייקטיביות המראיינת, ומצד אחר ביקשנו לשמור על התנהלות אתית הקשורה בחשיפת העובדה שהמראיינת היא בת שכולה לאב מקבוצת הלוחמים שחלו ונפטרו בעקבות הצלילות בקישון. לפיכך, לפני כל ריאיון ניתן גילוי נאות של הקשר האישי שבין המראיינת לפרשת הקישון. יש לציין שעל פי הפרדיגמה הפרשנית ממילא מובן מאליה שהאינטראקציה בין המראיינת למרואיינים היא חלק של הבניית המרחב המשותף המתהווה ביניהם, וכי גם בעת שהחוקרת קוראת את הסיפורים לשם ניתוח הטקסט הנרטיבי ומשמעותו, היא עושה זאת בפריזמה של ערכים, דימויים ונטיות אישיות המביאים אותה לזהות בסיפורים היבטים מסוימים ולהיות עיוורת לאחרים (תובל-משיח וספקטור-מרזל, 2010).

המחקר הנרטיבי מניח שה"איך" וה"מה" בלתי נפרדים זה מזה, ולכן הנרטיב הוא הדרך לחקור את הנושא ובו בזמן הוא גם התופעה הנחקרת (Pinegar & Daynes, 2007). מכאן שכמה מן הסיפורים מסופרים בנוכחותה ובהשפעתה הישירה והעקיפה של המראיינת החוקרת ולכבודה. תובל-משיח וספקטור-מרזל (שם) טוענות שהשפעה זו בלתי נמנעת גם במקרים שבהם החוקרת מצמצמת את נוכחותה בריאיון על ידי הזמנת המרואיינים לספר סיפור פתוח ללא הכוונה וללא התערבות מצדה. מגבלה זו קיבלה מענה מתודולוגי במחקר הנוכחי בשל השימוש הנרחב בכתבות מן העיתונות לבחינת הנרטיב של הקבוצות. אמנם ניתן להניח שגם הכתיבה העיתונאית אינה נקיייה לחלוטין או משוללת הנחות יסוד, אולם היא אינה מעורבת ברמה האישית.

תוצאות המחקר**א. נרטיב הקבוצה כפי שמציגים אותו חבריה**

בחלק זה יובאו בנפרד נרטיב הלוחמים ונרטיב הדייגים, כפי שעלו מן הראיונות בהקשר של הנרטיב הלאומי של החברה בישראל. לאחר מכן יוצגו אי-התאמות וסתירות פנימיות בתוך כל אחד מן הנרטיבים, המעידות על המורכבות ועל ההטרונגויות של המסרים והערכים של הייצוג הקבוצתי בתוך מרחב השיח החברתי.

הנרטיב של קבוצת הלוחמים

כמדינה דמוקרטית, מדינת ישראל אימצה לה את המסורת הרפובליקנית המאמינה בטוב המשותף, ולוחמי צה"ל בכלל ולוחמי יחידות העילית בפרט מזוהים בתקשורת כגיבורי הנרטיב הלאומי. קבוצה זו מכונה גם "קהילת הגבורה", והיא נחשבת בעלת המעמד הגבוה ביותר בתרומה לנרטיב הלאומי (ידגר, 2004). הלוחמים נחשבים לא רק משרתי הציבור אלא אזרחים המממשים את הנרטיב הציוני בדרגה הגבוהה ביותר ומייצגים אותו בסיכון שהם לוקחים עליהם ובהקרבה העצמית האישית שלהם למען האידאולוגיה הציונית הקולקטיבית של הקמת בית בטוח לעם היהודי. יחידות עילית אלה מאופיינות בקודים מוסריים והתנהגותיים ייחודיים, למשל נאמנות עמוקה למדינה באמצעות מילוי משימות קרב קשות במיוחד ונאמנות מוחלטת ליחידה. במרכז הנרטיב הלאומי עומדת התפיסה הממלכתית שלפיה מדינת ישראל היא הגשמת חזון הגאולה היהודי, ומי שתורם לקיומה של המדינה ושומר עליה מפני אחרים (כמו אנשי הצבא) ראוי וזכאי להערכה ולהטבות יותר משאר הציבור.

מן הראיונות עלה שהלוחמים היו ערים היטב לתרומתם הגבוהה לנרטיב הלאומי וראו את עצמם כמי שתורמו לטוב המשותף בהיותם חלק מקבוצת אליטה שלקחה עליה את תפקיד ההגנה על המולדת. חיזוק להצגת הנרטיב הלאומי כחופף את הנרטיב ההיסטורי של השייטת ניתן למצוא בעדותו של יהודה הבר, לוחם שייטת חולה בסרטן, שהעיד בוועדת שמגר (29.10.2000):

היינו ציונים, היינו אידאליסטיים, היו לנו רעיונות והבנו שצריך לעשות את זה, כי אין ברירה, כי צריך לעשות את זה.

עדותו של יובל תמיר, מנהיג הלוחמים, בוועדת שמגר זכתה למחקר נפרד במאמרם של נוימן ובן-אשר (Neumann & Ben-Asher, 2003). החוקרים טוענים שם שעדותו לפני הוועדה משלבת את התודעה האישית בנרטיב הציוני-חברתי של התודעה הקולקטיבית. וכך אמר יובל תמיר בוועדת שמגר (20.8.2000):

אני בן 43, שירתתי בצבא בחיל הים משנת 75, התגייסתי לשייטת. למעשה גדלתי בבית מאוד מאוד ישראלי, מאוד ציוני, ליד הים, ומאוד ערכי, ולמעשה היה ברור לי שהאופציות שלי זה ללכת או ליחידה מובחרת בצנחנים או ללכת לשייטת.

תמיר מתאר את ביתו "מאוד מאוד ישראלי, מאוד ציוני". הוא מדגיש זאת על ידי אמירות חוזרות שגדל בבית "ישראלי" ("מאוד מאוד ישראלי") וקושר את הישראליות של ביתו עם הציונות ("מאוד ציוני") ועם אידאליים ("מאוד אידאליסטי"). בסביבה האידאולוגית הרוויה הזאת, שבה התודעה הקולקטיבית מקושרת עם ציונות ועם אידאליים, תמיר רואה גורם מכריע בהחלטתו להצטרף ליחידה עילית. כאשר הוא בוחן את חייו ומפרש אותם למען הקהל היושב באולם ועדת

החקירה, הוא יוצר בדבריו סוג של שותפות עם הציבור המקשיב לו (התקשורת הכתובה והמצולמת המלווה את דיוני הוועדה) ומעגן את דבריו בעולם תוכן המשותף לו ולקהל. המסורת הרפובליקנית טוענת שיש לתגמל את מי שתורם לטוב המשותף (אביב, 1993), וזה הטיעון המרכזי של הלוחמים במאבקם. הם מתארים את עצמם כקבוצה חברתית שתרומתה הייחודית לכלל ולמערכת הסמלים והערכים של המדינה צריכה לזכות אותה במשאבים ייחודיים כגון הכרה חברתית, תגמולים וסטטוס. בוועדת החקירה (פרוטוקול העדות בוועדה) טען תמיר שמי שפקד עליו ללכת ולצלול במקום מסוכן צריך לקבל אחריות על מה שיקרה:

מה שמבדיל את הסיפור שלנו כאנשים, כי אנחנו לא באנו לבקש כסף, אנחנו באנו להגיד קחו הכרה ברמה הכי ערכית שיכולה להיות והצבנו מראה בפני הדרג הפיקודי בצבא, מה המשמעות של אחריות, מערכת יחסים בין חיילים ומפקדים, של צבא ומדינה.

הנרטיב ההיסטורי שלוחמי השייטת מתארים מסופר מנקודת ראות של שני מעגלים זה בתוך זה. במעגל הרחב עומד הסיפור ההיסטורי של השייטת כיחידה עילית ותרומתה לביטחון המדינה, ובמעגל הפנימי עומדת ההיסטוריה של סיפור החשיפה של פרשת הקישון. בשני המעגלים מופיע המסר שביסוד הנרטיב הלאומי על מקומה של היחידה בתוך הצבא והתביעה שהחברה הישראלית תעריך את פועלה. בוועדת שמגר התמקדו רבים מן הלוחמים בסיפור במעגל הרחב של תרומת היחידה למדינה. בראיון העומק עם מנהיג קבוצת הלוחמים, שנערך במסגרת המחקר, תוארה מערכת היחסים ההיסטורית בין היחידה למדינה מתוך שימוש במרכיבים של הנרטיב הלאומי:

אתם נתתם לי את המילה שלכם ללכת לצלול במקום מסוים... אז תיקחו עליי אחריות אם יקרה לי משהו, ועכשיו אתם מתחמקים... ברמה הכי ערכית שיכולה להיות, מה המשמעות של להיות מפקד, מה המשמעות של אחריות ומה המשמעות של צבא ומדינה.

המעגל הפנימי של היסטוריית הקבוצה מורכב מאותם יסודות של לחימה וגבורה, אבל הפעם המשימה איננה נגד האויב החיצוני אלא נגד המדינה שהלוחמים נאבקים לקבל ממנה את ההכרה באחריותה על מצבם הבריאותי. כשתיאר מנהיג הלוחמים בריאיון את הקשר עם התקשורת, היה לו מובן מאליו שנקודת המוצא של התקשורת זהה לשלו ברמת הנרטיב המשותף.

המרחב המשותף של הנרטיב הלאומי יצר כבר מלכתחילה ברית בין התקשורת ללוחמים, כאשר תפקידה של התקשורת לחשוף את הפגיעה בנרטיב הלאומי ולהחזיר את הצדק החברתי הראוי. בריאיון הציג מנהיג הלוחמים אסטרטגיה ולפיה גם הפעם לוחמי השייטת נושאים על גבם את המחויבות לשמירה ולהגנה על כלל הציבור: "הציבור צריך להבין שהקישון זה לא רק בעיה שלי, זה בעיה של כל אחד מאתנו".

אם כן, הנרטיב הצינוני כמרכיב זהות הוא עניין מרכזי הן בהצגה העצמית של הלוחמים והן בטיעונים שהם מעלים כלפי המדינה בכל הנוגע לפגיעה בהם. הלוחמים מנסים לשמור על היותם חלק מהנרטיב, אף שבעצם תביעתם את המדינה נוצרים ניגוד וסתירה בינם ובינה.

הדימוי העצמי של הלוחמים כגיבורים "יפי הבלורית והתואר" מושפע מהסטרטוגיפיים הקיימים בחברה על כל קבוצה. מעמדה של קבוצה חברתית מתחזק ככל שהדימוי שלה בתקשורת מוצג בעקיבות באור חיובי. מיתוס הגיבור המיוחס ללוחמי השייטת מבוסס על מיתוס הגיבורים הלאומיים המאגד בתוכו תכונות של גבורה צבאית, נדיבות, נאמנות ופטריאטיזם – התכונות

היוצרות יחדיו את דמותו של הגיבור (ידגר, 1999). על יוקרתם של לוחמי השייטת ניתן ללמוד גם מהתבוננות שוטפת בעיתונות הישראלית. למשל, הכותרת הראשית בידיעות אחרונות בערב חג הפסח תשס"ט הייתה: "גם לוחמי השייטת השתתפו בתקיפה בסודן" (8.4.2009). במקרה זה הוטלה המשימה העיקרית על לוחמי חיל האוויר, אבל העיתונות בוחרת להמשיך להבליט ולהאדיר את השייטת בכל הנוגע לפעילות מבצעית יוצאת דופן, מסוכנת ונועזת. מנהיג קבוצת הלוחמים מניח מראש שהלוחמים נתפסים בציבור הישראלי כקבוצה התורמת לכלל ועומדת במרכז הקונסנוזוס הישראלי. הוא מציג את מאבקו כמאבק לאומי: "אני כבר את הסרטן שלי לא אקבור, המלחמה שלנו בשביל הדור הבא", ומציג את תמיכת הציבור כמובנת מאליה: "יש המון אמפתיה אליי, והם רוצים להיות תמיד בצד של הטובים ולא בצד של הרעים".

הנרטיב של קבוצת הדייגים

גם הדייגים מזהים בהיסטוריה שלהם את נקודת המוצא במקום שהסיפור הציוני חפף את תרומתם לחברה. הדייגים מתארים את ותיקי הדיג כשייכים לאליטה החברתית בישראל: קיבוצניקים, חלוצים ומשכילים, ובראיונות הדגישו שעצם העובדה שיהודים השתלטו על ענף הדיג היא כשלעצמה מעשה ציוני חלוצי.

הדייגים יודעים שזהותם עם הנרטיב הלאומי דעכה עם השנים, והיום הם מתקשים לזהות את עצמם עם מטרות המדינה ועם יעדיה. בדבריהם יש אפוא ניסיון להתחבר לנרטיב הלאומי על בסיס מה שהיה קיים בעבר, ובה בעת הם מזהים את הלוחמים עם האתוס הלאומי. בפרשת הקישון שתי הקבוצות מקבלות את החלוקה הלאומית של התרומה לנרטיב ללא עוררין, ובעיניהן מאבקים של הדייגים נחות יותר. הדייגים מאמצים את הנרטיב הלאומי, המזהה את הלוחמים עם הגיבורים. וכך תיאר זאת אחד מוותיקי הדייגים:

זה היה דבר מאוד ברור, החיילים נשלחו להילחם או להתאמן ונדפקו בצורה זו או אחרת ולכן כל העסק הזה נגע לכל אחד במדינה. התדמית של הדייגים היא הרבה פחות אינטליגנטית. הם תופסים דגים מסריחים ופה ושם נכנסים לשטח לא שלהם. העניין של השייטת הוא הרבה יותר לאומי, פטריוטי.

הדייגים מתקשים לחבר את מאבקים למרכיב הציוני ההיסטורי, ומאבק זה אכן מוצג בתקשורת כמאבק של קבוצת אינטרס פרטית, שאין לה השתייכות או קשר לנרטיב לאומי כולל. וכך אמר נציג הדייגים בריאיון לידיעות אחרונות (27.6.2000): "לשמחת כולנו לשייטת יש אבא בדמות הצבא שיטפל בהם ויבדוק אותם... אבל לצערנו לנו אין אבא כזה".

הדימוי העצמי הנמוך שבו הדייגים מתארים את עצמם בולט מאוד בראיונות העומק. אחד הדייגים תיאר את קבוצתו בציניות שאינה מחמיאה לדייגים: "ערמת דייגים זקנים שעוד מעט כבר לא קיימת. מה זה מעניין?"

גם כשהוזמן נציג הדייגים להעיד על הבמה הציבורית של ועדת שמגר, הוא הרגיש את עצמו נחות מן הלוחמים ומאנשי המקצוע שהופיעו בוועדה:

כתבתי מכתבים לכולם, יש תקדים משפטי... הייתי בוועדת שמגר, גם כן נתתי עדות, כולם הלכו יחד אתי, אבל זהו, אני, זאת אומרת, אני דייג, אני לא איש מקצוע.

הפרשנות של אירועי המציאות בכלל והקשר עם התקשורת בפרט מחזקים עוד את תפיסתם העצמית הנמוכה של הדייגים בכל הנוגע לדימוים בחברה. שלא כלוחמים ביחידות העילית בצבא, שכאמור מזוהים עם דמות הצבר יפה הבלורית והתואר (שאותו מייצג למשל המשורר חיים חפר), הסטראוטיפ של הדייגים הוא של אנשים קשי יום, ששפתם עילגת ומראם מעורר לעתים דחייה. הדייגים עצמם מקבלים ללא עוררין סטראוטיפ זה:

בדרך כלל כשבא מישהו מהטלוויזיה לשאול משהו, הוא מוצא דייג על החוף שלא יודע עברית או שידע עברית מסוג מסוים. אנשי השייטת הם לא רק יותר פטריוטים, הם גם יותר פוטוגנים.

דימוי עצמי של קבוצה קשור קשר ישיר למיצובה כתורמת לכלל או כקבוצת שוליים ללא תרומה ייחודית. כאן שתי הקבוצות מסכימות בדבר המיתוס הלאומי המשותף: מיתוס הגיבור של לוחמי השייטת לעומת האנטי-גיבור של הדייגים ללא תרומתם לכלל. מעמדן של הקבוצות (עליונות השייטת אל מול נחיתות הדייגים) על פי תרומתן למדינה אינו שנוי במחלוקת.

מצד התוכן הגלוי של מאבק הקבוצה נראה שחברי שתי הקבוצות נאבקו על ההכרה בקשר בין השהייה במי הקישון ובין תחלואתם הגבוהה. אולם למאבק הלוחמים נוסף תוכן אידאולוגי בולט: תרומה חשובה לקולקטיב של החברה הישראלית ומחויבותה של המדינה לפעול ברוח צה"ל ולהיות אחראית ללוחמים אם הם ייפגעו. אבל מאבק הדייגים מבטא תוכן שיש לו זיקה לקבוצה קטנה ומצומצמת, קבוצת שוליים בלתי מוערכת מצד תרומתה לכלל.

שלא כמו האינטרס הצר של קבוצת הדייגים, קבוצת הלוחמים מבטאת אינטרס ציבורי רחב, המכוון לשמירה על ערכים עליונים המזוהים עם המדינה כמדינת חוק התובעת מאזרחיה לשרת אותה ובתמורה אחראית עליהם ומחויבת להם. תוכן האינטרס הופך את מאבקם של הלוחמים לספינת הדגל של הציבור כולו, הרוצה לראות במדינה עקיבות בין הרמה המוצהרת של הערכים ובין רמת הפעולה הנגזרת מהם. עוד תוכן שעולה ממאבק הלוחמים הוא הגברת השמירה על כלל חיילי צה"ל מפני מפגעים אקולוגיים. אינטרס זה, אולי יותר מכל תוכן אחר, נוגע אישית לכל הורי החיילים בארץ ובני משפחותיהם, ולכן נבנה כאינטרס החורג מגבולות הקבוצה המייצגת אותו.

נרטיבים ואינטרסים המתנגשים אלה באלה במאבקן של שתי הקבוצות

בקרב מנהיג קבוצת הלוחמים התודעה הקולקטיבית מקושרת עם ציונות ועם אידאליים ומתוארת כגורם מכריע בהחלטתו להצטרף ליחידה עילית. ההצטרפות ליחידה העילית של חיל הים, על כל הסיכונים הנלווים לשירות כזה, אינה מצוינת כבחירה מתוך תכונות אישיות של מי שמחפש סיכונים אלא בעיקר מההיבט החברתי-קולקטיבי של התודעה שלו. מאבקם של הלוחמים במדינה אינו מנותק מהאידאולוגיה הציונית. להפך: הם חוזרים ומדגישים את הקשר החזק שלהם לקול הקולקטיבי למרות מה שנראה כנרטיבים סותרים.

עקיבות פנימית בתוך סיפור נרטיבי נותנת תחושה של ביטחון ונוחות. כאשר מרכיבי הנרטיב תואמים זה את זה ומשתלבים זה בזה, נבנים אצל המספר ואצל השומע רצפים לוגיים של סיבה ותוצאה ושל יכולת לנבא התרחשויות או להסבירן לאחר מעשה בהתאם לנרטיב המשותף המחבר ביניהן. ברונר (Bruner, 1991, 2003) רואה בנרטיב מכשיר ליצירת קוהרנטיות חברתית ותרבותית, ובאמצעותו מחוברים הסיפורים הקטנים של כל אחד מהם באירוע אחר לכלל אמת כוללת אחת.

לעתים, כאשר בתוך הסיפור מופיעים מרכיבי נרטיב הסותרים זה את זה, הבנת "המובן מאליו" נעשית קשה, והמספר או השומע עסוקים ביישובה של אי-ההתאמה בין המרכיבים. הנרטיב הוא מכשיר להתמודד עם קונפליקטים ועם סתירות. שץ-אופנהיימר ודביר (2010) טוענות שהנרטיב יכול להכיל קולות שונים הנקראים "הנרטיב של הקונפליקט". פריינטה ואור (Paryente & Orr, 2010) מרחיבות ואומרות שחלק מן הזהות עצמה מורכבת מהקונפליקט. במצבים של סטייה או הפרת איזון, הנרטיב בא להחזיר את ההרגשה שאין ממש "חדש תחת השמש". ברונר (Bruner, 2003) טוען שהנרטיב משמש מכשיר להתמודדות עם קונפליקטים וסתירות כדי להביא לתוצאה סופית. בחינה של מרכיבי הנרטיב הסותרים זה את זה בקרב הלוחמים אפשרה להתבונן לעומק במאבק פנימי המצוי בתוך סיפורה של הקבוצה.

עיתרתם של הלוחמים לבג"ץ נגד המדינה יצרה מתח רגשי חזק בינם ובין חבריהם ליחידה. יחידות העילית של צה"ל הן קטנות ומיוחדות, סלקטיביות ומוערכות מאוד בציבור, והלוחמים שעתרו לבית המשפט העליון שברו את הקוד הערכי של הנאמנות המוחלטת ליחידה. במעשה זה הם הביעו את חוסר אמונם בצבא וביחידה שידאגו להם עקב הפגיעה בבריאותם, שלטענתם יסודה בשירותם הצבאי. בצעד זה ראתה היחידה "בגידה", ונגד הלוחמים ה"מורדים" ננקטו צעדים פורמליים ובלתי-פורמליים של נידוי (Ben-Asher, 2003). יחסיהם של הלוחמים בתוך הקבוצה הראשונית שלהם הם יחסים אינטימיים, ולכן לא נהוג "לכבס את הכביסה המלוכלכת בחוץ", כדברי אחד הלוחמים.

מלבד המתח שנוצר בין הלוחמים שהעידו ובין חבריהם ליחידה, בעדויותיהם של הצוללנים ניכר גם מתח שכלתני, דיסקורסיבי, בין חלקים של התודעה שלהם עצמם. אמנם הם חברים בקבוצה לאומית אחת, ובצד התודעתי חולקים אידאולוגיה משותפת וחשים חלק מאותו קולקטיב, אבל ניסיונם האישי וקיומם הייחודי יצר מצב תודעתי אחר, שאינו עולה בקנה אחד עם התודעה הקולקטיבית (Neumann & Ben-Asher, 2003). נוימן ובן-אשר מציעים לראות בקשר בין המשבר הכואב של מנהיג קבוצת הלוחמים ובין נידויו מהיחידה בשל מאבקו העיקש למען אלה שנפגעו את שבר האחידות בין האישי לקולקטיבי, שעד המשבר חיו בהרמוניה מושלמת.

כך הציגו הלוחמים מערכת אידאולוגית של אינדיבידואליות חלופית לזו של המדינה וחבריהם ליחידה, והם הרגישו שהמדינה בגדה בהם. הלוחמים החולים הוצאו מהכלל והואשמו ב"בגידה" בנרטיב הציוני. בעדויותיהם הפכו אפוא הצוללנים את התמונה ותיארו את עצמם לא כפרטים המתנגדים לאידאולוגיה הציונית הקולקטיבית שפגעה בהם (לא בכוונה) אלא כנציגים האולטימטיביים של אידאולוגיה זו, שלחמו והקריבו את עצמם למענה. בעדות לפני ועדת שמגר הציגו הלוחמים את חוויית השבר האישי שלהם: דווקא אלו שבמרכז חייהם עמד הנרטיב הציוני עומדים עתה כאילו מחוצה לו כשהם תובעים את הצבא והמדינה.

שלא כמאבקם של הלוחמים, המתחבר למהותו של הנרטיב הציוני הלאומי (גם כאשר הוא לכאורה סותר אותו), מאבקם של הדייגים אינו אידאולוגי אלא מאבק על פיצוי כספי. מאבק הלוחמים מתקשר בתודעה הציבורית לאחריותה של המדינה לחיילים שאותם שלחה לפעילות מבצעית. לכאורה יכול היה מאבק הדייגים להתקשר לנושא איכות הסביבה, אולם בפועל בשל סיבות היסטוריות שמקורן במאבק משפטי שהתנהל בשנות ה-90, מצאו עצמם הדייגים בניגוד אינטרסים עם ארגוני איכות הסביבה סביב פיצוי כספי הנוגע לזיהום בקישון, ולכן התקשו לחבר

את מאבקם הנוכחי עם נושא איכות הסביבה. כמו כן במדינת ישראל, בשל היותה באיום קיומי מיום היווסדה, בעיות של איכות הסביבה נדחקות לשולי התודעה הציבורית, אף שבשנים האחרונות ניכרת עלייה במודעות לנושא בכלל ולקישון בפרט (אורת, 2006). ייתכן שבמדינה אחרת מאבק הדייגים היה מתקשר לנרטיב האקולוגי והיה זוכה להתקבל כחלק מן הנרטיב הלאומי.

אם אצל הלוחמים הנרטיבים הסותרים זה את זה הם חלק מזהותם (זהות קולקטיבית ציונית לצד ייחודיות אלטיסטית), הרי אצל קבוצת הדייגים עולה ניגוד אינטרסים פנימי חריף המשפיע על עצמת המאבק. לכאורה, הדייגים מעוניינים בפיצוי כספי עבור הנזק הבריאותי שנגרם להם כקבוצה ייחודית, ואת הפיצוי הם דורשים מבעלי המפעלים שזיהמו את הנחל. ואולם, בראיונות העומק התברר שהמפעלים שנתבעו צירפו לצד הנתבע גם את בעלי המכמרות כצד שלישי בתביעה. יוצא אפוא שדייג בעל מכמורת שחלה בסרטן יכול למצוא עצמו כתובע ונתבע בו בזמן. במצב זה לא ברור לאיזו קבוצה כל דייג שייך: בעל ספינת דיג, שהוא ה"מעסיק" הנתבע, או שמא חלק מ"הנתובעים". ובמקום שבו הזהות הקבוצתית כבר אינה ברורה, הדייגים מתקשים לייצב נרטיב אחד שיתן לסיפור שלהם ממד עקיב:

יש מצב אבסורדי שאתה מצאת את עצמך גם תובע וגם נתבע. הם אומרים: ספינות הדיג גם אשמות כי הם לא הזהירו את האנשים שלא להתרחץ, שלא ישפריץ. עכשיו, אם אני הייתי יודע שיש שם כאלה חומרים, אז בכלל לא הייתי נכנס לנמל, הייתי עומד אולי בחוף. התביעה היא נגד המפעלים, אבל המפעלים אומרים: זה לא רק אנחנו, הדייגים מוצאים את עצמם תובעים ונתבעים.

ב. כלי התקשורת כשחקן מעורב ומתערב בייצוג הנרטיבים של הקבוצות

ממחקר מקיף שבחן את ייצוגן של הקבוצות בתקשורת בין 2000 ל-2003 (בן-עטר, 2010) עולה שהעיתון ידיעות אחרונות שמר על עקיבות בכל הנוגע להצגת הנרטיב הלאומי בהקשר של הלוחמים ולתביעה לתקן את המציאות שפגעה בנרטיב זה. הכותרות בעיתון דיווחו על זעזוע בקרב לוחמי השייטת ועל סוף עידן התמימות (למשל, ידיעות אחרונות, 28.5.2000). ההתרסה נגד אי-קיום ה"חווה" בין האזרחים למדינה בכל הנוגע לצבא ונגד האפשרות שחיילים ייפגעו בפעילות צבאית העלתה קריאה למאבק לשינוי דפוסי הפעילות של הורים שבניהם משרתים ביחידות עילית בכלל ובשייטת בפרט.

בשלוש השנים שבהן ליוותה התקשורת את מאבק הלוחמים נראה לעתים כאילו קיימת זהות כמעט מוחלטת בינם ובינה. התקשורת שימשה שופר של הלוחמים והצטיירה כמייצגת האותנטית שלהם, הלוחמת למען הוצאת צדקתם לאור במקום שהם עצמם ממולכדים בשל "קוד השתיקה" שהם אמונים עליו ובשל הצורך להביא את מאבקם לידיעת הציבור ולהשיג את תמיכתו. לא פלא אפוא שכאשר הושגה הכרעה בפרשה, ושר הביטחון אימץ את דעת המיעוט בוועדת החקירה, דיווחה על כך התקשורת כהישג וניצחון.

ייצוג הנרטיב הלאומי וזהותו עם לוחמי השייטת אפיון בעיקר את "ידיעות אחרונות", ואולם גם כלי תקשורת אחרים (ערוץ 2 וערוץ 10) הקדישו מקום רב לסיקור האירוע מתוך הצגת עמדה ברורה התומכת בלוחמים. בן-עטר (שם) מצאה שהנרטיב הלאומי לא עמד במרכז הדיווח של עיתון "הארץ", שהעדיף לנקוט עמדה פורמליסטית ודיווח על האירועים מתוך חיפוש הדרכים

להשיב את הסדר על כנו. הדמיון שנמצא בין שני העיתונים בכל הנוגע לדיווח הוא החלטתן של שתי מערכות עיתונים אלה להשאיר את הפרשה על סדר היום במשך שלוש שנים. משאב תקשורתי נוסף ובעל השפעה רחבה שלוחמי השייטת זכו לו הוא סרטו של שחר סגל, במאי ומפיק פרטי של סרטי פרסומת לטלוויזיה, שיצר סרט באורך 45 דקות על מאבק הלוחמים (אנשי הדממה, 2001). סרט זה שודר בערוצי הטלוויזיה בארץ גם בהקרנות חוזרות. הסרט חושף בדרמטיות ובעצמה את מחדל הצלילות בקישון, את הטרגדיה של לוחמי השייטת שחלו בסרטן, את השבר העמוק שנבקע בינם ובין המפקדים הבכירים ששלחו אותם למים ואת האכזבה המרה מן הממסד הצבאי הנוקשה והקר. לאחר הקרנת הסרט נערך בדרך כלל דיון המשך באולפן, ופעם נוספת הוצגה תביעתה של הקבוצה מן המדינה שתכיר רשמית בקשר שבין הפעילות בקישון ובין תחלואת הלוחמים בסרטן. הסרט תרם גם הוא למאבק הלוחמים ולחיבורו עם הנרטיב הלאומי. אולם מאבק הדייגים נשאר כמעט אילם. התקשורת כמעט לא דיווחה עליו, ומערכת המשפט דחתה את הזיקה בין תביעת הדייגים לתביעת הלוחמים. בית המשפט העליון קבע שדוח ועדת שמגר בנושא הצלילות בקישון, העוסק באחריותה של המדינה כלפי הלוחמים שחלו בעקבות הצלילות, אינו קביל בכל הנוגע לתביעות של אזרחים שלא שהו בקישון בפעילותם הצבאית. החלטתו של בית המשפט התבססה על סעיף 537 לחוק השיפוט הצבאי, ולפיו דוח של ועדת חקירה שהוקמה מכוח החוק לבדוק נושא הקשור לצבא אינו קביל כראיה במשפט אזרחי (אגרט-קראוס, 2005).

הילגרטנר ובוסק (Hilgartner & Bosk, 1988) בחנו את סיכוייו של נושא להיפך לסוגיה חברתית, וטענו כי "סוגיה חברתית" איננה מצב שמוגדר ונשפט לפי קריטריונים אובייקטיביים, אלא היא תוצר של התייחסות והגדרה חברתית. אנשי השייטת מצטיירים בציבור כבעלי חוסן בריאותי ונפשי וכאנשים בעלי זיקה לאומית, ציונית וערכית ונתנה חברתית של גבורה. מושא הפרשה לא היה אפוא רק נחל הקישון והזיהום בו אלא גם האנשים שבאו במגע עם מימיו, בייחוד לוחמי השייטת. לטענת הילגרטנר ובוסק (שם), סוגיות חברתיות עשויות לשרוד בשיח הציבורי בזכות מאמציהם של ארגוני שדולה קטנים אך עקשניים שרוצים להביא לשינוי פוליטי או חברתי. פרשת הקישון היא מקרה המאפיין אירוע חדשותי שמצוי על הגבול הדק שבין המידע העובדתי והעיסוק בסוגיות חברתיות ערכיות ובין המשמעויות האישיות הפרטיות הקשורות אליו. זאת ועוד, למאבקה של כל אחת מן הקבוצות היו מטרות מוגדרות, ואלה השפיעו גם על הסיקור בתקשורת. מטרתו של מאבק הדייגים (שטרם הוכרע) היא לתת תגמול כספי למשפחות הנפגעים. התביעה מופנית כלפי המפעלים הפטרוכימיים כאחראים לזיהום, ומדובר בתביעה ספציפית וממוקדת. המדיניות של מוסדות הממשלה בעניין פיקוח על המפעלים מוצגת כמשנית ואינה מופיעה בתביעה המשפטית. מטרתה של קבוצת הלוחמים הייתה רחבה הרבה יותר. המעבר מרמת המטרה הערכית המופשטת של המדינה כאחראית לרמה הקונקרטיית לא הוצג במפורש, אף שהוא היה ברור לכל מי שבקיא בחוק תגמולים למשפחות שכולות ונכים התשי"א-1951. התגמולים הכספיים שאנשי השייטת דרשו הוצגו כ"קבלת אחריות המדינה ללוחמים", ולכן לא כאינטרס כלכלי אלא כנושא מוסרי.

ג. נרטיבים וריבוד חברתי

כדי שחברה תתפקד כארגון בעל סדר חברתי ידוע לחבריו, נעשית בדרך כלל חלוקה בין חבריה והבחנה בין העמדות החברתיות, וניתנים תגמולים דיפרנציאליים בהתאם לעמדות אלו. המיצוב החברתי שהריבוד יוצר קשור בדרך כלל לתרומה של הקבוצות לחברה, והתגמולים והחלוקה שלהם הם חלק מהסדר חברתי (דיוויס ומור, 1987).

השייטת היא יחידת עילית שמיוחסים לה דימויים וסטראוטיפים של לוחמים גיבורים הבאים מרקע חילוני, אשכנזי ומשכיל, ואילו הדייגים נתפסים כקבוצה ענייה, לא משכילה ומורכבת בעיקר מיוצאי עדות המזרח. הדימוי החברתי מעוגן חזק כל כך בהוויה הישראלית, עד שאפילו חברי הקבוצה מאמינים בקיומו, כפי שתיאר אחד המרואיינים: "הדייגים לא נחשבים highlight של החברה". ההבדלים ברובד החברתי מקבלים ביטוי גם בייחוס "זוהר" ללוחמים לעומת עליבות לדייגים:

הם [הלוחמים] אנשים צעירים. חלק גדול מהדייגים מבחינה סוציו-אקונומית במצב נמוך וגם מבחינה השכלתית וגם מבחינת השפעה שלהם. אז מבחינה הזו ברור, נוטים [הציבור] יותר לכיוון של לוחמים יש לזה הרבה יותר זוהר. בדרך כלל דייגים הם סוג פחות מכובד מלוחמי השייטת.

נרטיב תמיד מבוסס על הראייה הסובייקטיבית שהמספר רואה את הקבוצה שלו בראי ההיסטוריה. לדברי הדייגים, שורשי היסטורית הדיג בארץ שלובים בסיפור הציוני החלוצי: אלה שהתחילו בשנות החמישים, התחילו קיבוצניקים, יהודה רותם, היה ג'ון אברבונך משדות ים... והיו הרבה קיבוצניקים, רוב הדיג היה בידם, בדיג המכמורת, רק יהודים.

אף שהדייגים חווים את עצמם בפועל כקבוצה נחותה חברתית שלא קיבלה הכרה במעמדה כמי שתרמה לנרטיב הציוני, הם מתארים כיצד הם נראים כלפי חוץ במידה מסוימת של לעג, לעומת ההערכה וההערצה שהם מביעים כלפי הלוחמים. למשל, מי שעמד שנים רבות בראש קבוצת הדייגים וייצג אותם מתאר את הלוחמים בהשוואה לדייגים בעזרת המושג "תסמונת בוזגלו":

זה תסמונת בוזגלו, שייטת זה שייטת ודייג הוא תמיד מרוד ועני... זו קבוצה קטנה חלשה שלא מעניינת אף אחד.

המושג "תסמונת בוזגלו" או "מבחן בוזגלו" הוטבע בשיח הציבורי בשנת 1976, כשהיועץ המשפטי לממשלה הורה לפתוח בחקירה פלילית נגד אשר ידלין (פעיל מרכזי במפא"י), שהואשם בגנבה ובקבלת שוחד. באותו מקרה אמר היועץ המשפטי "דין ידלין כדין בוזגלו", ומשמעות המשפט הייתה שהחוק אינו מבדיל בין החזק לחלש, בין אשכנזים לוותיקים ובין בני העליות החדשות, בעיקר המזרחים. מאז משמש המושג מעין אבן בוחן ליחס הציבורי המפלה או היוצר שוויון בין קבוצות בעלות ריבוד שונה (דר, 2006). במשך השנים התפתח המושג "מבחן בוזגלו" גם ככלי בתודעה הלאומית לתיאור אי-שוויון בין קבוצות בישראל, ובאופן זה השתמש נציג הדייגים במונח כאשר השווה את סיכויי הניצחון במאבקם של הדייגים לעומת סיכוייהם של הלוחמים. אם כן, שתי הקבוצות מודעות היטב להבדלים בריבוד החברתי שלהן כגורם המשפיע על התמיכה של הציבור במאבקם או על התעלמותו ממנו. המשמעות האופרטיבית העולה מכאן בקשרים עם התקשורת תידון בחלק הבא.

באופן כללי נרטיב של קבוצה מושפע ממכלול של מרכיבים, כגון עיצוב זהות הקבוצה, יכולתה לתפקד כקבוצה הומוגנית, הריבוד החברתי בה, קיומה או אי-קיומה של מנהיגות, עיצוב דרכי הפעולה שלה ותרבותה הפנימית. לעתים מרכיבים אלו שלובים זה בזה עד שהניתוח המבחין ביניהם הוא מלאכותי במידת מה, והוא נערך רק לשם בירור עומק של הנושא. במציאות הדברים מופיעים לא פעם כמקשה אחת, ולא ניתן להפריד ביניהם.

דיון

יותר מעשר שנים (משנת 2000) עוסק בית המשפט בחיפה בתביעתם של הדייגים שחלו בסרטן ושל בני משפחות דייגים שנפטרו מן המחלה כנגד המפעלים הפטרוכימיים. מעטים האנשים בארץ שקולות הדייגים ותיאור סבלם וכאבם מגיעים אליהם. בה בעת מדי כמה חודשים מתפרסמת בעיתונות הארצית או בתקשורת האלקטרונית ידיעה על עוד לוחם שייטת שהתאמן בנחל הקישון וחלה, ונדמה שהציבור כולו שותף למאבק נגד משרד הביטחון, העורם קשיים בדרך להכרת המדינה בו כזכאי לתמיכתה. התקשורת, ככלי ביטוי ציבורי, הייתה אמורה לשמש צופר אזעקה לכאבם של חברי שתי הקבוצות כאחד ולגייס תמיכה ואהדה לשינוי המצב. האומנם היא ממלאת את תפקידה זה?

ההנחה העומדת ביסוד מדינת הרווחה (שישראל מגדירה את עצמה כך) היא שלבני האדם זכויות חברתיות בסיסיות שוות בחלוקת המשאבים החברתיים. המושג "נגישות לצדק", המאפיין מדינה מודרנית, מוסב לאפשרות שכל אחת מהקבוצות החברתיות תוכל להשיג יעדים בתוך מערכת השלטון, וכך תוכל להבטיח את הגשמת זכויותיה. חוסר צדק מוגדר חלוקה בלתי שוויונית של המשאבים והדרה של קבוצות שונות בחברה (גל ואייזנשטדט, 2009).

מממצאי מחקר שבחן את ייצוגן של הקבוצות בתקשורת בין 2000 ל-2003 (בן-עטר, 2010) עולה שבתקשורת קיימת העדפה גורפת לתיאור מאבקם של לוחמי השייטת והתעלמות כמעט מוחלטת ממאבק הדייגים. העדפה זו מבטאת חוסר שוויוניות בנגישות למשאבי החברה ולסיכויי הקבוצה לזכות בצדק חברתי. מאמר זה מנסה לשפוך אור על חלקה של הקבוצה עצמה בהבניית הנרטיב שהיא מציגה ובקשר של נרטיב זה עם חשיפתה או עם התעלמותה של התקשורת ממאבקה.

בתקשורת הישראלית אורך הנשימה של סיפור ממוצע מגיע לכל היותר לימים אחדים. בפרשת הקישון התקשורת, בעיקר ידיעות אחרונות, היא שיזמה את החשיפה (טל-שיר ויחזקאל, 2000) והייתה שותפה פעילה במאבקה של הקבוצה, ומדי יום ביומו המשיכו להתפרסם ידיעות וכתבות בנושא. אף שברגיל מערכת החדשות מגלה נטייה להתעייף מסיפורים לאחר יום-יומיים, במקרה זה היא המשיכה לגלות עניין ולהקדיש מקום לפרשה במשך שנים רבות (קרמניצר, 2003).

המסקנה הראשונה שעלתה מממצאי המחקר מציגה את המרחב המשותף של הנרטיב של קבוצת הלוחמים עם הנרטיב הלאומי. מרחב משותף זה יצר ברית גלויה בין התקשורת ללוחמים. אבל הדייגים הם קבוצת שוליים בלתי מוערכת מצד התרומה לכלל, ועל כן היא אינה מזוהה עם הנרטיב הלאומי.

בכמה מהראיונות עולה ניסיון של המרואיינים מקבוצת הדייגים להתחבר לנרטיב הלאומי הציוני והקמת המדינה, תוך הדגשת העובדה שהם היו שותפים לבנייתה. הם מנסים להיכנס למרחב המשותף הציוני של הקולקטיב הלאומי. ותיקי הדיג מנסים להישאר מזוהים עם נרטיב ציוני זה, אך בציבור הישראלי וגם בקרב רוב הדייגים עצמם הנרטיב הקבוצתי כבר אינו הולם את הנרטיב

הלאומי. החברה הישראלית של שנות האלפיים אינה רואה בהם קבוצה כזאת, וגם התקשורת לא אימצה חיבור זה, והדייגים מודרים מן הנרטיב הלאומי.

בכתבות ספורות מופיע אזכור מאבקם של הדייגים בצד אזכור הנרטיב הסביבתי האקולוגי, אולם גם בכתבות אלו הדייגים נתפסים כמי ש"קפצו על הסירה" של הנרטיב האקולוגי ולא כמי שמשיטים אותה בעצמם או מזוהים אתה. לא כן הלוחמים. הם מזוהים עם הנרטיב הלאומי הקשור לחיילי צה"ל, הכולל ערכים כמו דבקות במטרה, אחריות, אמינות, רעות ושליחות. לנרטיב זה מקורות רבים, בין השאר מסמך הגדת יום העצמאות לחיילי צה"ל (רפל, 2002), המתמצת, מסכם ומאגד בתוכו את עקרונות הצבא והמדינה. מסמך זה מכיל פרקים קצרים של תמצית הרעיון הציוני, השואה, זכותו הטבעית של עם ישראל על ארצו, המאבק על המדינה, עלייה וקיבוץ גלויות, שוויון זכויות חברתי, תקווה לשלום, ולבסוף רוח צה"ל. רוח צה"ל היא תעודת הזהות הערכית של צה"ל, העומדת ביסוד פעולותיהם של החיילים ובזיקה לערכי היסוד של המדינה (הקוד האתי של צה"ל). בהגדת יום העצמאות לחיילי צה"ל הלוחמים מזוהים עם תרומתם למדינת ישראל, ודבר זה מתבטא אפילו במילים הכתובות בלוגו המעטר את כריכת החוברת: "עם בונה צבא בונה עם", המדגישה את הקשר ההדוק בין השניים.

האמון בצבא הוא לב לבה של הברית בין האזרחים ללוחמים. ה"חוזה" הבלתי כתוב והבלתי מעורער בין המדינה ללוחמיה ומשפחותיהם הוא שהלוחמים יפעלו בעת שירותם הצבאי לפי הפקודות ככל שיידרש מהם, גם אם יוטל עליהם לסכן את חייהם או לחשוף את גופם לפגיעות אפשריות, והמדינה מצדה, באמצעות מפקדי הצבא ומשרד הביטחון, ערבה להם ומחויבת לטפל בהם ובמשפחותיהם טיפול מלא אם חלילה ייפגעו בפעילותם (Goren & Ben-Asher, 2006).

ואולם, למרות השתייכותם של הלוחמים לנרטיב הלאומי, הובילה חשיפת הפרשה למתח ולמשבר בכל הנוגע ל"חוזה" בין הלוחמים למדינה. בן אשר וגורן (2004) טוענות שרק לאחר הגשת מסקנותיה של ועדת שמגר והחלטתו של שר הביטחון שהצבא מקבל אחריות על הלוחמים יכול היה הציבור, בייחוד מי שהיה קרוב למעגלי הפגיעות (הוריהם של הלוחמים והבנים), להמשיך לחיות מתוך הכרה במרכיבים האמביוולנטיים של המציאות, כשהנרטיב הלאומי התחבר עם הנרטיב של הקבוצה בלי "להתנגש" בו.

אופיו של הסיקור התקשורתי מושפע לעתים קרובות מכך שהתקשורת פועלת עם קבוצות אינטרס, ובכלל זה קבוצות שלטון ממסדיות, הכופות על הכלל מציאות "סובייקטיבית" במסווה של מציאות "אובייקטיבית" (Berger & Luckmann, 1967). השיח בתקשורת יוצר אפוא אשליה של פלורליזם, אבל למעשה הוא מתפרש בטווח הקודים החברתיים והתרבותיים ההגמוניים של החברה. אנשים מאמצים להם משמעות על המציאות בלי שהם מודעים למעורבותם של ארגונים וקבוצות בתהליך זה. כך נבנית מציאות לקהל של צרכני התקשורת (Hall, 1996).

הבניית המציאות מאפשרת מצב שבו הדיווח על קבוצות באוכלוסייה אינו שוויוני, שכן לא זו בלבד שהוא מביא את הנשלטים לידי הבנת המציאות כמו שהאליטה השלטת מכתובה אותה, אלא הוא גם קובע את השיח לפי האינטרסים של אליטה זו. מאחר שקבוצות המיעוט אינן חלק מהאליטה ומבעלי הממון, התקשורת נוהגת להתעלם מהן וכך מתרחקת מקבוצות המיעוט בפריפריה. הטענה שבחברות דמוקרטיות עיקר תפקידה של התקשורת הוא לאפשר השמעה של קולות מגוונים בחברה ולתעל את הגיוון הזה לתהליכים של אינטגרציה ועיצוב רצון קולקטיבי – אילו הייתה נכונה, שתי קבוצות חברתיות המנהלות מאבק כמעט זהה היו אמורות לקבל דיווח

שווה בתקשורת (שנער, 2008). אדוני וכהן (2002) טוענים שאמצעי התקשורת עשויים להיות שחקנים בולטים במשא-ומתן הציבורי על היחסים בין הרוב למיעוטים שבקרבו, וחשיבות התקשורת היא בעיצוב התודעה ובמאבק על הסיפור עצמו ועל הדימוי שלו בציבור. המאמר הנוכחי מתאר את חלקה של הקבוצה עצמה בהבניית הנרטיב שלה המוצג בציבור הרחב, ומכאן גם אחריותה לאופן שבו הוא מתקבל בתקשורת.

הבולטות וההדרה של שתי הקבוצות הושפעו מטבע הדברים ממגוון של גורמים חברתיים. מקצתם יישארו לעולם סמויים מעיניו של החוקר משום היותם בלתי נגישים לבחינה, ולא ניתן לשקלל את השפעתו של כל מרכיב בנפרד. עם זאת, מהממצאים שנתקבלו עולה בבירור הקשר בין הנרטיב של הקבוצה כפי שהוא מסופר על ידי חבריה, ובין הזהות שיש למרכיביו המשותפים לנרטיב הלאומי עם הדרך שבה החברה מתייחסת אל הקבוצות ואל מאבקן. שלא כמו בתפיסות פופולריות הטוענות כי "בכול אשמה התקשורת", ההתבוננות בממצאים מרחיבה את פרספקטיבת הראייה למרכיבים עמוקים יותר של השסע החברתי בישראל. המסקנות המשותפות העולות ממכלול הגורמים מובילות לדיון בהשלכות רחבות יותר מעניינן של הקבוצות שנבחנו במחקר זה בכל הנוגע להבנת החברה על מרכיבי הריבוד שבה, שבהם תומכים באופן כמעט פרדוקסלי הנרטיבים של הקבוצות עצמן שהתקשורת מאמצת, וכך מקבעת את מיצובן בחברה.

גבולות המאמר הנוכחי תוחמים את ההתבוננות בפרשה מזווית נרטיבית. עם זאת, חקר ההבדלים בין הקבוצות כפי שהתבטא בחשיפה התקשורתית ובדיון הציבורי רחב הרבה יותר. במחקר עומק (בן-עטר, 2010) מוצגים היבטים נוספים המאירים את ההבדלים בין הקבוצות מזוויות שונות, כגון ההבדל בסיקור העיתונאי הנובע מאופי העיתון עצמו (פופולרי מול איכותי) והבדלים בין אופן הדיבור והשפה שבה השתמשו הנחקרים מול החוקרת בראיונות העומק ובין דרך התנהלותם בדיוני ועדת שמגר ומול אמצעי התקשורת.⁴

סוגיית הסובייקטיביות של החוקר ומקומה במערכת היחסים עם הנחקר נדונה בהרחבה במחקרים העוסקים במחקר הנרטיבי. היחסים הנרקמים בין המרואיין למראיין, הכוללים שיתוף פעולה, קרבה, אכפתיות, הדדיות ואמפתיה, הם תנאי הכרחי כדי לאפשר לנחקר לפתוח בפני החוקר את סיפור חייו ואת עולמו הפנימי (אבו-רביעה-קוויזר, 2010). במחקר זה המעורבות האישית של החוקרת (אלה בן-עטר) בפרשה והיותה בת שכולה אפשרה לקיים את הריאיון עם מרואיינים רבים על בסיס אמפתי ראשוני של "שותפות גורל". עם זאת, אנחנו ערות להיבטים המתודולוגיים הביקורתיים של השפעה אפשרית לקשר זה על אופי הסיפור הנרטיבי שהובא בראיונות השונים.

לסיכום, שאלת הבולטות וההדרה של קבוצות בישראל היא שאלה בעלת השפעה על מדינת ישראל כמדינה דמוקרטית שמתקיים בה שוויון בין האזרחים. המחקר הנוכחי חקר אירוע ששתי קבוצות בלבד מעורבות בו, אבל אפשר לשער שבפריפריה החברתית קיימות עוד קבוצות שוליים שעניינן מודר מן השיח התקשורתי-חברתי על אף העניין הציבורי החשוב שיש בהן לאופייה ולדמותה של החברה הישראלית. ממצאי המחקר מעלים גם שאלות החורגות מהדיון בשתי הקבוצות שמאבקן נבחן כאן. הנושא של צדק חברתי ביחס החברה הישראלית לקבוצות שונות הנאבקות באותו עניין חוזר שוב ושוב בהווה הישראלית. למשל, לאחרונה עלתה שאלת מתן התגמולים לנכי צה"ל בהשוואה לנכי תאונות עבודה המקבלים תגמולים מן המוסד לביטוח לאומי. בדוח ועדת ברודט (ברודט ואחרים, 2007: 114-124) מוצגת שאלת העדפת מתן התגמולים לנכי צה"ל בהשוואה

לנכים אחרים. שלו (1999) מתארת תופעה של יחס חברתי אחד למשפחות הרוגי תאונות הדרכים ויחס אחר למשפחות שאיבדו את יקיריהן במלחמה. חוסר היחס החברתי מוצא את ביטוייו בכל התחומים, בעיקר הכלכלי והחברתי (כמו הכרה ציבורית באסון המשפחה והשתתפות בו). דיון ציבורי דומה עולה גם ביחס החברה הישראלית לאלמנות צה"ל וליתומי צה"ל בהשוואה לאלמנות ויתומים אחרים (בן-אשר ולבל, 2010). סוגיות אלו קשורות במידה רבה לקיטוב ולשסעים בין קבוצות בחברה הישראלית, לנגישות חברי הקבוצות למרכזי הכוח החברתיים, ובהם התקשורת, ולכוחה של התקשורת להשפיע על המקום שהקבוצות תופסות במרחב השיח הציבורי. לתקשורת תפקיד חשוב בבחירתה לחשוף לעין הציבור את מה שמחוץ למבט ההגמוני וכך לקדם קבוצות שוליים למרכז ההווה החברתי, ובה בעת ביכולתה להתעלם מהן וכך להנציח ולהעמיק את השסעים הקיימים בחברה בין קבוצות אליטה לקבוצות שוליים.

¹ המאמר מבוסס על עבודתה של אלה בן-עטר לתואר מוסמך. העבודה נכתבה בהנחיית פרופ' אשר כהן מהמחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בר-אילן.
² במאמר כוונה קבוצת הלוחמים בשם כולל "לוחמי השייטת", ונכללו בה גם לוחמי הנדסה ימית ולוחמי היחידה לתפקידים תת-מימיים מיוחדים (הילת"ם), שאף הם התאמנו בקישון.
³ נשיא בית המשפט העליון בדימוס, מאיר שמגר, עמד בראש ועדת חקירה שמינה שר הביטחון בשנת 2000 כדי לבחון את הקשר בין צלילות בקישון ובין התחלואה הגבוהה בקרב לוחמי השייטת שהתאמנו בו. מסקנות הוועדה פורסמו בשנת 2003 (ועדת שמגר, 2001, 2003).
⁴ ממצאים אלו ידווחו במאמר אחר שיפורסם בעתיד.

מראי מקום

- אבו-רביעה-קוויידר, ס' (2010). סובייקטיביות במחקר נרטיבי: המקרה של מחקר פמיניסטי-ילידי. בתוך: ר' תובל-משיח וג' ספקטור-מרזל (עורכות). **מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות**. ירושלים: מכון מופ"ת והוצאת מאגנס, עמ' 155-176.
- אביב, א' (1993). **החברה הישראלית מתחים ומאבקים**. תל-אביב: הוצאת משרד הביטחון, האוניברסיטה המשודרת.
- אגרט-קראוס, עו"ד (2005). ביהמ"ש העליון: דו"ח ועדת שמגר בנושא הצלילות בקישון אינו קביל כראייה. **אתר נזק**, 10.2.2005: www.nezek.co.il/it_itemid_275_desc_ftext_.htm (אוחזר ב-20.5.2010).
- אדוני, ח' וע' כהן (2002). צריכת תקשורת והבניה חברתית של זהויות בקרב הקהילה ה"רוסית" בישראל. **יהודי ברית המועצות לשעבר בישראל ובתפוצות 20-21**, עמ' 205-216.
- אורתר, ל' (2006). "שעון החול": מודל יישומי לבחינת השיח הציבורי בנושאי איכות הסביבה. **מקרה בוחן – השיח הציבורי בנושא זיהום נחל הקישון ופרשת השייטת** (עבודת מוסמך). אוניברסיטת חיפה.
- אלבז-לוביש, פ' (2001). נרטיבי-ביוגרפי בחינוך והוראה. בתוך: נ' צבר בן-יהושע (עורכת). **מסורות וזרמים במחקר האיכותי**. תל-אביב: דביר, עמ' 141-166.
- בן אשר, ס' ונ' גורן (2004). הורים "מגויסים": הזדהות השלכתית כמנגנון הגנה חברתי. **מקבץ 9** (2), עמ' 7-23.

- בן אשר, ס' וא' לבל (2010). אלמנות צה"ל הבונות קשר זוגי: ייצוגי שיח חברתי פוליטי. **חברה ורווחה** ל (2), עמ' 289-309.
- בן-עטר, א' (2010). **בולטות והדרה: ייצוגן בתקשורת של קבוצות חברתיות בישראל, מקרה בוחן: מאבק הדייגים וחיילי השייטת בפרשת הקישון** (עבודת מוסמך). אוניברסיטת בר-אילן.
- ברודט, ד' ואחרים (2007). דוח הוועדה לבדיקת תקציב הביטחון. משרד ראש הממשלה.
- גל, ג' ומ' אייזנשטדט (2009). מבוא: נגישות לצדק חברתי בישראל. בתוך: ג' גל ומ' אייזנשטדט (עורכים). **נגישות לצדק חברתי בישראל**. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית, עמ' 9-22.
- דיוויס, ק' וא' מור (1987). כמה עקרונות של הריבוד החברתי. בתוך: ד' רוט-הלר ומ' נוה (עורכים). **היחיד והסדר החברתי: מקראה בסוציולוגיה**. תל-אביב: עם עובד, עמ' 308-320.
- דר, י' (2006). האמת על מבחן בוזגלו. **אתר הפקטור המשפטי**: <http://www.notes.co.il/dar/25439.asp> (אוחזר ב-8.10.2009).
- ועדת שמגר (2001). **דוח ועדת החקירה בעניין ההשלכות של פעילות צבאית בנחל הקישון ומימי הסביבה על בריאותם של חיילי צה"ל שהופעלו במקום**. משרד הביטחון.
- ועדת שמגר (2003). **הדוח הסופי: החקירה בעניין ההשלכות של פעילות צבאית בנחל הקישון ומימי הסביבה על בריאותם של חיילי צה"ל שהופעלו במקום**. משרד הביטחון. www.tau.ac.il/~bhkishon (אוחזר בדצמבר 2008).
- ידגר, י' (1999). "מיתוס רבין": לאומיות ציונית בשנות התשעים. **תרבות דמוקרטית** 1, עמ' 23-36.
- ידגר, י' (2003). דמוקרטיה במשבר: התקשורת, המרחב הציבורי ורצח רבין. **תרבות דמוקרטית** 7, עמ' 105-129.
- ידגר, י' (2004). **הסיפור שלנו: הנרטיב הלאומי בעיתונות הישראלית**. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, פרדס הוצאה לאור.
- ישובי, נ' (2001). **הדרה ודימוי שלילי: אי-שוויון בתקשורת הישראלית**. ירושלים: האגודה לזכויות האזרח בישראל.
- לבל, א' (2007). **הדרך אל הפנתאון: אצ"ל, לח"י וגבולות הזיכרון הישראלי**. ירושלים: כרמל.
- ליבס, ת', ע' קמה ומ' טלמון (2003). **תקשורת כתרבות: יצירת משמעות כמפגש בין טקסט לבין קוראים**, ב. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- ספקטור-מרזל, ג' (2010). מחקר נרטיבי ועבודה סוציאלית. **חברה ורווחה** ל (1), עמ' 75-110.
- עינב, ר' (2008). דיג מכמורת – Trawling. **אתר דיג בסימן הכחדה**, מיזם הצלה: <http://saveourfishingproject.net/heb/24/#comment-79> (אוחזר ב-12.10.2008).
- פירסט, ע' וא' אברהם (2004). **ייצוג האוכלוסייה הערבית בתקשורת הישראלית: השוואה בין סיקור יום האדמה הראשון (1976) לבין סיקור אינתיפאדת אל-אקצה (2000)**. תל-אביב: אוניברסיטת תל-אביב, מרכז שטיינמץ למחקרי שלום.
- קורנהאוזר, ו' (1980). עילית שלטת או קבוצות וטו. בתוך: מ' ליסק (עורך). **סוגיות בסוציולוגיה**. תל-אביב: עם עובד, עמ' 143-159.
- קרמניצר, י' (2003). דגים במים עכורים. **העין השביעית** 47 (נובמבר): <http://www.the7eye.org.il/articles/Pages/article4710.aspx> (אוחזר ב-11.9.2009).
- רפל, י' (2002). **הגדת יום העצמאות לחיילי צה"ל**. הוצאת מפקדת קצין חינוך ונוער ראשי בסיוע קרן קיימת לישראל, האגף לחינוך ולנוער.

- שלו, ר' (1999). **הבדלים בין הורים שכולי מלחמה ושכולי תאונות דרכים-תפקוד ההורים הקשר לבן/בת שאבדו והשתנות מושג העצמי** (עבודת מוסמך). אוניברסיטת חיפה.
- שנער, ד' (2008). "סיפורי התקשורת על מלחמה ושלום: משנתו של רועה כקראש קפיצה". בתוך: מ' ניגר, מ' בלונדהיים ותי' ליבס (עורכים). **סיקור כסיפור: מבטים על שיח התקשורת בישראל לכבודו של יצחק רועה**. ירושלים: מאגנס, עמ' 69-84.
- שץ-אופנהיימר, א' וני' דביר (2010). סיפור חיים מקצועי: נרטיב של קונפליקטים. בתוך: ר' תובל-משיח וג' ספקטור-מרזל (עורכות). **מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות**. ירושלים: מכון מופ"ת והוצאת מאגנס, עמ' 322-348.
- שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני – תיאוריה ויישום**. תל-אביב: רמות, אוניברסיטת תל-אביב.
- תובל-משיח, ר' וג' ספקטור-מרזל (2010). מחקר נרטיבי: הגדרות והקשרים. בתוך: ר' תובל-משיח וג' ספקטור-מרזל (עורכות). **מחקר נרטיבי: תאוריה, יצירה ופרשנות**. ירושלים: מכון מופ"ת והוצאת מאגנס, עמ' 7-42.
- Ben-Asher, S. (2003). Hegemonic, emancipated and polemic social representations: Parental dialogue regarding Israeli marine soldiers training in polluted water. *Papers on Social Representations* 12, pp. 6.1-6.12.
- Ben-Asher, S. & N. Goren (2006). Projective identification as a defense mechanism when facing the threat of an ecological hazard. *Journal of Psychoanalysis, Culture & Society* 11, pp. 17-35.
- Berger L.P. & T. Luckmann (1967). *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday Garden City.
- Bruner, J. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry* 18, pp. 1-21.
- Bruner, J. (2003). "Why Narrative?" *Making Stories: Law, Literature, Life*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Carter, K. (1993). The place of story in the study of teaching and teacher education. *Educational Researcher* 22 (1), pp. 5-12.
- Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. New York: Basic Books.
- Hall, S. (1996). Cultural studies and the centre: Same problematics and problems. In: S. Hall et al. (eds.). *Culture, Media, Language: Working Papers in Cultural Studies*. London: Hutchinson, pp. 15-47.
- Hilgartner, S. & C.L. Bosk (1988). The rise and fall of social problems: A public arenas model. *American Journal of Sociology* 94, pp. 53-78.
- Neumann, Y. & S. Ben-Asher (2003). Collective and individual consciousness in testimonies of navy divers. *Social Semiotics* 13 (3), pp. 321-340.

- Paryente, B. & E. Orr (2010). Identity representations and intergenerational transmission of values: The case of a religious minority in Israel. *Papers on Social Representations* 12, pp. 23.1-23.36.
- Patton, M. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage, 3rd ed.
- Pinegar, S. & J.G. Daynes (2007). Locating narrative inquiry. In: D.J. Clandinin (ed.). *Handbook of Narrative Inquiry: Mapping a Methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage, pp. 3-34.
- Rimmon-Kenan, S. (2006). Concept of narrative. In: M. Hyvarinen, A. Korhonen & J. Mykkanen (eds.). *The Travelling Concept of Narrative*. Helsinki College for Advanced Studies, pp.10-19.
- Shkedi, A. (2005). *Multiple Case Narrative: A Qualitative Approach to Studying Multiple Populations*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Tsfati, Y. & J. Cohen (2003). On the effect of the third person effect: Perceived influence of media coverage and residential mobility intentions. *Journal of Communication* 53 (4), pp. 711-727.

קטעי עיתונים

- טל-שיר, ע' וצ' יחזקאל. צלילה ממארת. **ידיעות אחרונות, מוסף השבת**, 26 במאי 2000.
 כל הכתבות בנושא פרשת הקישון שפורסמו ב**ידיעות אחרונות** מ-25 במאי 2000 עד 2 במאי 2003.
 כל הכתבות בנושא פרשת הקישון שפורסמו בעיתון **הארץ** מ-4 ביוני 2000 עד 30 באפריל 2003.

סרטים

סגל, ש' (2001). **אנשי הדממה**. ישראל.

פרוטוקולים

פרוטוקולים של ועדת שמגר. פורסמו במלואם באתר האינטרנט של אוניברסיטת תל-אביב:
www.tau.ac.il/~bhkishon (אוחזר ב-1.12.2008).

מקורות אחרים

אתר חיל הים: <http://www1.idf.il/Navy/Site/Templates/Homepage.asp?lang=he>
אתר דובר צה"ל: הקוד האתי של צה"ל – <http://dover.idf.il/IDF> (אוחזר ב-1.12.2009).

אלה בן-עטר היא בוגרת תואר ראשון בתקשורת, יצירה וביקורת במכללה האקדמית ספיר ובעלת תואר שני בהצטיינות באוניברסיטת בר-אילן במדעי המדינה במגמת תקשורת ציבורית. היא מרצה מן החוץ במכללת ספיר בתחום הוראת הרדיו החינוכי ומלמדת תקשורת בבית ספר תיכון ובמסגרת לתלמידים מחוננים. הכתובת להתקשרות: ellabenasher@gmail.com

ד"ר **סמדר בן-אשר** היא פסיכולוגית חינוכית מומחית, משמשת כראש התכנית לייעוץ חינוכי במכללה האקדמית ע"ש קיי, חברת סגל מרכז מנדל לפיתוח מנהיגות בנגב ומרצה מן החוץ באוניברסיטת בן-גוריון בקורסים להכשרת פסיכולוגים ויועצים. התמחותה האקדמית היא בחקר שיח הייצוגים החברתיים של קבוצות בישראל. הכתובת להתקשרות: bsmadar@gmail.com